

ОСОБЛИВОСТІ СПЕЦІАЛЬНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ЧИННИК ЗМІСТОВОГО КОМПОНЕНТА НАВЧАННЯ У ТЕХНІЧНОМУ КОЛЕДЖІ

© Світлана Вдовцова, 2002

У статті розглянуто особливості різних груп української термінологічної лексики (як власне української, так і запозиченої), простежено помилки і неточності у вживанні технічних термінів. Матеріал призначено для опрацювання в технічному коледжі.

In the article the author investigates peculiarities of various groups of the Ukrainian terms (Ukrainian proper and borrowed words), analyses mistakes and drawbacks in the usage of technical terms. Given material is to be used in the technical college.

Уміння грамотно та професійно спілкуватися є одним з чинників, які формують високоосвіченого фахівця та допомагають у досягненні успіхів з обраною професією [3, с.40]. Для цього спеціалістові потрібно досконало володіти терміносистемами відповідної галузі науки та правильно їх застосовувати в стандартних чи нестандартних ситуаціях. Тому в індустріальних закладах освіти, зокрема в коледжах, на уроках з української мови як дидактичний матеріал потрібно використовувати науково-технічні тексти та різноманітні вправи і завдання, які включають терміни відповідної спеціальності.

Про термінологію можна говорити у широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні – це, по суті, термінознавство, у вузькому – сукупність термінів певної фахової дисципліни, які, очевидно на тлі загального мають свою специфіку. За висловленням О.О.Реформатського, термінологія – «прислужниця двох панів» – системи лексики і системи наукових понять. Нас насамперед буде цікавити термінологія у вузькому розумінні, тобто лексика науково-технічних текстів.

Загальновідома, що терміни є однією із найголовніших лексичних груп мови науки, вони відмежовують наукову сферу спілкування від інших сфер функціонування загальнолітературної мови. Їх наявність, на думку Л.А. Булаховського, – «необхідна умова для мови науки ... техніки і виробництва взагалі» [7, с.33]. Сфера і мета спілкування пристосовують слова до своїх потреб і тим самим породжують терміни за функцією в науково-технічній літературі як щось специфічне. О.Д.Митрофанова виділяє в спеціальній частині словника науково-технічних текстів дві групи – власне терміни і термінологізовані слова – загальноновживані, але використані в термінологічному значенні. Слова, які беруться в готовому вигляді із словникового запасу загальної мови, складають більшу частину мови науки. При вживанні в науковому контексті ці запозичені з загальнолітературної мови слова спеціалізуються та формуються в нові значення [7, с.36].

Під час навчання великого значення набуває наукова термінологія як «вище породження людської думки, притім національної за своїми витоками, міжнародної за своїм поширенням серед різних народів світу» [8, с.6]. Розбудова термінологічних систем є визначальним фактором у розвитку наукового стилю в усьому його професійно зумовленому розмаїтті.

На сьогодні у науці виділяються такі ознаки терміна:

1) термін однозначний (Р.Будагов, Т.Секунда); має тенденцію до однозначності

(В.Даниленко, Л.Кутіна), однозначний у межах певної термінологічної системи (О.Реформатський, Т.Панько);

- 2) термін точний та байдужий до контексту (Т.Секунда, О.Толикіна);
- 3) значення терміна дорівнює поняттю в обсязі лізаного (О.Юстер, А.Дрезен);
- 4) термін стилістично нейтральний (О.Реформатський);
- 5) термін системний [8, с.146].

Однією з актуальних проблем є осмислення явища синонімії. Це терміни, які, по-перше, належать до одного й того ж денотата, але мають деякі відмінності у поняттєвому плані, крім того, можуть відрізнятися семантикою словотворчих елементів, етимологією, ступенем сучасності та особливостями функціонування (наприклад, *зсув* – *зміщення* – *зрушення*). По-друге, синонімами можуть бути термінологічні одиниці різних структурних рівнів та нерідко різних знакових виражень (наприклад, *ЛЗХ* – *лампа зворотної хвилі*, *флікер-ефект* – *блимаючий ефект**). По-третє, це і фонорморфологічні варіанти з відношенням тотожності на рівні сигніфіката, а також відношенням подібності на рівні плану вираження [5, с.32].

Це породжує заплутаність значень при користуванні термінами, зокрема в студентів технічних закладів. Наприклад, у синонімічні відношення входять віддіслівні іменники з суфіксом **-к(а)** та **-ння**: *обмотка* – *обмотування*, *настройка* – *настроєння*, *прокладка* – *прокладання* тощо. Якщо терміни з суфіксом **-ння** позначають лише процес дії, то утворення на **-к(а)** виявляють полісемію: вони позначають і процес дії, і предмет техніки. Наприклад, *настройка* – «підбір параметрів за допомогою індикатора настройки» і «система допоміжних засобів, за допомогою яких відбувається дія настройки і забезпечується вища якість роботи приймача» [5, с.32]. Тому науковець І.М.Кочан вважає, що доцільніше було б значення процесу дії закріпити лише за суфіксом **-ння**. Ще у синонімічні відношення вступають такі терміни:

- запозичені слова: *індукція* – *індукування*, *модуляція* – *модулювання*;
- префіксальні деривати: *супергенератор* – *надгенератор* (значення цього терміна тотожне, тобто їх можна трактувати як терміни-дублети);
- різнокореневі відповідники: *витік* (дія із значенням «просочуватися звідки-небудь назовні»), *розсіяння* (позначає ступінь вияву сили, енергії, послаблення).

До наступної підгрупи одноструктурних синонімів зараховуємо терміни різні за походженням: *база* – *основа*, *затискач* – *клема*, *змішувач* – *міксер*, *звукознімач* – *адаптер*, *ампервольтметр* – *тестер*, *перетворювач* – *інвертор* тощо. Деякі з них, зберігаючи певну семантичну спільність, відрізняються відтінками значення або сферою застосування. Термін *перетворювач* має значення «прилад, який сприймає зовнішню дію і безперервно перетворює її в сигнал, зручний для подальшої передачі», термін *інвертор* позначає «пристрій, параметри якого протилежні вхідним». Він використовується в обчислювальній техніці, радіоелектроніці, причому в радіоелектроніці він вказує на перетворення, що змінюють фазу або полярність електричного сигналу, що лише частково відповідає значенню терміна *перетворювач* [5, с.33].

Серед різноструктурних термінів-синонімів є такі варіанти або дублети: *випромінювальний пристрій* – *випромінювач*, *приймальний пристрій* – *приймач*, *передавальний пристрій* – *передавач*, *телевізійна антена* – *телеантена*, *приймач дециметрових хвиль* – *дециприймач*; словосполучення й аббревіатури: *ПВЧ* – *підсилювач високої частоти*, *АРГ* –

* ефект блимання – *Ред.*

автоматичне регулювання гучності, ЛІС – лінійна інтегральна схема тощо.

Необхідно розмежовувати поняття «термін» і «професіоналізм», хоча деякі мовознавці вважають, що частина професійної лексики збігається з термінологією. Різниця полягає в тому, що термін – це цілком офіційна, узаконена назва певного поняття, а професіоналізм – напівофіційне слово, сферою вживання якого є мовлення.

Визначаючи специфіку терміна, більшість лінгвістів виділяє в якості головної особливості терміна дефінітивну функцію. Професіоналізму така функція не властива. Проте інколи буває неможливо розмежувати термін і професіоналізм. Тому Л.Є.Азарова пропонує у складі сучасної технічної термінології розрізняти власне термінологію – добірну, літературно-нормативну частину цієї лексики та професіоналізми – спеціальні позначення, які не стали з певних причин офіційними термінами, або розмовно-діалектні варіанти деяких літературних термінів, а також слова, властиві професійному просторіччю [1, с.166–167].

На сучасному етапі простежується в науці тенденція до закріплення в термінології специфічних національних рис. Однак науковець О.С.Белая вважає, що не достатньо обґрунтованим є бажання замінити деякі науково-технічні терміни власними відповідниками. Адже вони набули міжнародного визнання, в них наявна наукова дефініція, вони точні та стилістично нейтральні. Тому дуже важко підібрати потрібний національний еквівалент, який точно і конкретно передає зміст даного поняття [2, с.28].

Тараненко О. зазначає, що українська мова розвивалась під масовим іншомовним впливом, тому важливим стимулом, що може приводити як до усунення наявної, так і до породження нової варіантності, є також оцінка ступеня «українськості» слова, його питомості для української мови. Сьогодні існує, з одного боку, тенденція до витіснення на периферію того з варіантів, що є спільним і для російської мови: *відсоток і процент, ризик і риск*, а з другого – тільки початок такої конкуренції в нових для «офіційного» варіанта літературної мови варіантних рядах: *оптом і гуртом, магніт і магнет*. В такому прагненні відмежування від російської мови деякі науковці «не зважають ні на факти історії української мови, ні на ступінь органічності пропонованої одиниці для структури мови та її комунікативної придатності, ні, нарешті, на дані іншої сусідньої мови – польської, в обійми якої, тікаючи нібито від російської, часто потрапляють такі реформатори» [9, с.9].

Звичайно, незаперечним є вплив російської терміносистеми на українську. Особливо яскраво це спостерігається у розмовній мові у студентів індустріальних закладів. Тут можна почути такі русизми: *бетонірувати* – бетонувати, *бетоноукладчик* – бетоноукладач, *бетонщик* – бетонник, бетоняр, бетонувальник, *выключатель* – вимикач, *винт* – гвинт, *воздухонагреватель* – повітрянагрівник, повітрянагрівач, *горюче* – пальне, *жесть* – бляха, *кирпич* – цеглина, *крыша* – покрівля, дах, *стріха*, *отвортка* – викрутка, *тормоз* – гальмо, *утюг* – праска, *шариковий* – кульковий.

Отож неоправної шкоди становленню національної термінології завдають або традиційне «перелицьовування» російських термінів на український лад, або спроби реставрації давно забутих діалектизмів, okazіоналізмів, штучних витворів (наприклад, *підшипник і вальниця*). На думку Т.Р.Кияка, українська наука, звичайно, «повинна орієнтуватися на власний фундамент, але при цьому слід пам'ятати і про традицію, орієнтовану на повноцінну комунікацію, взаєморозуміння між фахівцями як однієї країни, так і на міжнародному рівні» [4, с.22]. Справді, краще ввести в обіг іноземний термін, ніж взагалі не термінувати існуюче поняття науки. Коли національна терміносистема вже пройшла шлях становлення, то введення в неї інтернаціоналізмів замість звичних слів стає недоречним.

Таким чином, вивчення особливостей термінології становить найбільш істотну частку змістового компоненту навчального процесу в технічному коледжі та визначає характер подальшої навчальної роботи, яка сприяє закріпленню та систематизації набутих у школі знань та засвоєнню нових.

1. Азарова Л. С. Загальні тенденції розвитку науково-технічної української термінології // *Проблеми освіти: Науково-методичний збірник*. – К.: ІСДО, 1995. – Вип.2. – 172с. 2. Беляя А.С. Роль термінології в формуванні культурологічної компетенції носителей языка // *Язык и культура: Культурологический компонент языка*. – К.: Collegium, 1998. – С.28–29. 3. Дунець Лілія. Професійне спілкування у підготовці особистості до життєвого успіху // *Рідна школа*. – 2000. – №3. – С.40–41. 4. Кияк Т. Р. До питання про «своє» та «чуже» в українській термінології // *Мовознавство*. – 1994. – №1. – С.22–25. 5. Кочан І. М. Синонімія у термінології // *Мовознавство*. – 1992. – №3. – С.32–34. 6. Лесюк Микола. Словник русизмів у сучасній українській мові // *Дивослово*. – 1994. – № 5-6. – С.15–23. 7. Митрофанова О. Д. Язык научно-технической литературы. – Изд-во Московского университета, 1973. – 150с. 8. Панько Т.І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство: Підручник. – Львів: Світ, 1994. – 216с. 9. Тараненко О. Лінгвістичні проблеми української мови // *Наука і суспільство*. – 1998. – №1/2. – С.7–10.

Марія Осадчук

Вінницький інститут регіональної економіки та управління

ВЛАСНІ ІМЕНА В МАТЕМАТИЧНИХ ТЕРМІНАХ

© Марія Осадчук, 2002

Розглянуто математичні фахові терміни, утворені від власних імен. В основі всіх термінів-епонімів лежить відношення “явище–відкривається / досліджується / доводиться / встановлюється”. Встановлено 4 структурно-словотворчі типи, які представлені простими словами, похідними з суфіксом *-ian/-ean*, складними та словосполученнями. Найбільш продуктивною є модель із структурою: ім'я вченого + фаховий термін. Дається порівняння англійських епонімів з їх українськими аналогами, вияснені деякі структурно-семантичні розбіжності.

The mathematic terms, which are built from *Nomina propria* are considered. In the bases of all terms-eponyms lies the relation “a thing-is discovered / researched / determined”. Four structure- and word-building types are determined, which are presented by simple words, derivatives with suffix *-ian/-ean*, compounds and combinations of words. The most productive is the model with structure: the name of a scientist + a special term. The English eponyms are compared with their Ukrainian analogs, some structure-semantic divergences have been cleared.

Питання про роль власних імен як джерела збагачення науково-технічної термінології досліджено в українській лінгвістиці ще недостатньо повно. Відбір та ідентифікація термінологічних одиниць при укладанні автором англо-російсько-українського словника математичних термінів показали, що власні імена широко вживаються для утворення термінів, набуваючи при цьому загального значення внаслідок поширення на інші об'єкти частини сигніфікації, яку вони отримали від суб'єкта, якому вони спочатку слугували власним іменем. Терміни, утворені на основі власних імен, пов'язані з конкретними особами, а також з поняттями, конкретизуючи та уточнюючи ці поняття.

Предметом нашого дослідження є термінологічна онімія підмови математики. Термін